

TARBIYACHINING NUTQI BOLALAR NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING ASOSIY MANBAI

Ergasheva Movluda Sodiqovna

Qashqadaryo viloyati Shahrisabz pedagogika kolleji o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tarbiyachining nutqi - bolalar nutqini rivojlantirishning asosiy manbai ekanligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: Tilshunoslik, intonatsiya, artikulyatsiya, orfoepiya, nutq o'stirish, nutq madaniyati.

Tilshunoslik bolalar nutqini kattalarga taqlid qilish yo'li bilan egallab olishlarini isbotlab beradi. Tarbiyachining nutqi ona – tilini endigina o'rganayotgan bolalar uchun na'muna va ularga ta'sir etish vositasidir. Bolalarni hali tajribasi yo'qligi nutqlari yaxshi rivojlanmaganligi sababli kattalar nutqidagi yaxshi jihatlar ham yomon tomonlarga ham har xil taqlid qilaveradilar. Har bir yosh guruhdagi bolalar o'z tarbiyachilari bilan maishiy xo'jalik, mehnat, o'yin faoliyatida muloqotda bo'ladilar. Tarbiyachi bolalar o'yinini tashkil etadi. Badiiy asarlarni o'qib beradi, yoki hikoya qilib beradi. Mana shu jarayonda tarbiyachining nutqining yaxshi tomonlari ham nuqsonlari ham yaqqol namoyon bo'ladi va bu xususiyatlar tarbiyalanuvchilar nutqida o'z aksini topadi. Demak bolalar bog'chasi tarbiyalanuvchilarining nutq xususiyatlari to'laligicha tarbiyachi nutqiga bog'liqdir. Doimo bolalar diqqat markazida bo'lgan tarbiyachining nutqi bolalar uchun madaniy nutq hisoblanadi. Tarbiyachi har doim o'z nutqiga tanqidiy nuqtai nazardan qarashi, agar nutqining biror kamchiligini sezsa uni darhol bartaraf etishga harakat qilishi lozim. Biroq u har doim o'z nutqidagi kamchilikni aniqlashga muvofiq bo'lmaydi. Chunki uning diqqatini nutqining shakliga emas balki mazmuniga qaratilgan bo'ladi. Bundan tashqari uzoq vaqtgacha o'z nutqiga ehtiyotsizlik, e'tiborsizlik bilan qaraganligi tufayli ayrim kamchiliklar nutqiga mustahkam o'rnashib qolishi va uning nuqsoni o'ziga mutlaqo sezilmasligi mumkin. Buning uchun tarbiyachi hamkasblarining ko'rsatmalariga amal qilishi va kamchiliklarini bartaraf qilishga harakat qilishi lozim. Nutqdagi kamchiliklarni o'z vaqtida bartaraf etmaslik natijasida yillar o'tishi bilan bu nuqsonlar mustahkamlanib kishilar uni sezmay qoladi. Nutqida kamchiligi bo'lgan tarbiyachi bolalar bilan ishlashi mumkin emas deb hisoblaydilar, lekin bu fikr to'g'ri emas. O'z nutqi ustida doimiy va muntazam ishlagan tarbiyachi nuqsonlarni bartaraf etishi mumkin. Ayniqsa tarbiyachi o'z nutqida sirg'aluvchi S,Z, shovqinli Sh, J, Ch sonor L, R tovushlar talaffuziga e'tibor berishi kerak. Agar tovush talaffuzida nuqsoni bo'lsa artikulyatsiya apparati a'zolarining harakatiga tovush talaffuzini takomillashtirishga yordam beruvchi nuqsonlarni yaxshi bajarishi kerak.

To'g'ri nafas olish va nafas chiqarish ustida ishlash. Tarbiyachi so'zlaganda to'g'ri nafas olishi va uni to'g'ri chiqarishi nutqning jarangdor, ohangdor bo'lishiga yordam beradi. U normal holdagi ovoz va tovushning hosil bo'lishini ta'minlaydi. Nutqning bir xilligi va musiqaviyligini saqlaydi. Nutqning mazmundorligiga qarab ovoz kuchi va balandligini o'zgartirish imkonini beradi. Nutq jarayonida to'g'ri nafas chiqarishda kamchiligi bo'lgan tarbiyachi doimiy ravishda to'g'ri nafas chiqarishga yordam beruvchi quyidagi mashqlarni bajarishi lozim. Tarbiyachi o'ziga qulaylik bo'lgan holatni turgan holda chalqancha yotgan holda o'tirgan holda tanlaydi. Biroq qo'lini esa yondan ko'krak qafasining pastki qismiga ikkinchi qo'lini qorniga qo'yib burni orqali chuqur nafas oladi,

bunda qorin yuqoriga ko'tariladi oldinga chiqadi ko'krakning pastki qismi kengayadi. Bu qorin va ko'krak qafasiga qo'yilgan qo'l yordamida his etiladi. Shu vaqtning o'zida havo erkin bir tekisda chiqariladi, qorin va ko'krak qafasining pastki qismi avalgi holatiga qaytadi. Nutqning ifodaliyligi ustida ishlashda og'zaki nutq uchun ifodaliyligining intonatsion vositalaridan to'g'ri foydalanish muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun tarbiyachi o'z nutqida urg'ularni to'g'ri ishlatish ovoz tempini va kuchini o'zgartirish bilan so'zlarni mazmunini ajratish to'xtamlardan nutq ovozini vaqtincha to'xtatish o'rinli foydalanish, nutq ovozining balandligi va kuchiga qarab harakat nutq tempi ma'lum vaqt ichida aytiladigan so'zlar miqdoridir. Ovoz balandligini o'zgartirish ustida mashq qilish lozim. Intonatsiya nutqni jonli jo'shqin qiladi. Fikrni to'liq va tugallanmagan holda bayon etishga yordam beradi. Tarbiyachi uning lug'atini uning grammatik tomonini badiiy ilmiy maxsus va boshqa adabiyotlardan doimiy ravishda o'qib berishi bilan boyitadi va takomillashtiradi. Biroq tarbiyachi adabiyotlarni o'qish jarayonida uning mazmuniga yangi so'zlariga ahamiyat berishi lozimdir. Nutq orfoepiyasi ustida mashq qilish nutqning adabiy talaffuzini o'zgartirish juda murakkab jarayon hisoblanadi. Chunki talaffuz har doim ham qoida talabi asosida ya'ni badiiy til normasida talablar darajasida bo'lmaydi, shuning uchun ham adabiy til normalari darajasidagi nutqni so'z ustalaridan na'munali badiiy nutqqa ega bo'lgan kishilardan o'rganish kerak. Ularning nutqlariga taqlid qilish lozim. Agar ayrim so'zlarni to'g'ri talaffuz etilishiga urg'ularning ishlatilishiga shubha bo'lsa lug'atdan foydalanish kerak.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, tarbiyachi o'z lug'atini, uning grammatik tomonini badiiy, ilmiy, maxsus va boshqa adabiyotlarni doimiy ravishda o'qib borish bilan boyitadi va takomillashtiradi. Biroq tarbiyachi adabiyotlarni o'qish jarayonida uning mazmuniga, yangi so'zlarga ahamiyat beribgina qolmasdan, balki muallifning asar mazmunini ochishda tilning qaysi vositalaridan foydalanganligiga, qaysi so'z va grammatik shakillarni ishlatganligiga, materialni qay darajada bayon etganligiga ham e'tibor qaratishi kerak. Shunday qilib, tarbiyachi nutqidagi so'zlar aniq tanlansa, jumlar grammatik tomondan to'g'ri bo'lsa, bolalarning yoshi va psixik xususiyatlari hisobga olinsa, bunday nutq bola tomonidan osonlik bilan idrok qilinadi va ular uchun tushunarli bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.J.Omontodiyeva. Sh.I.Abduraimova. "Nutq madaniyati va uslubiyati" Toshkent 2016-yil
2. Jo'raev T.T, Halimov S.G. Nutq madaniyati. O'quv qo'llanma .Samarqand 2021-yil.
3. D.R.Babayeva "Nutq o'stirish nazariyasi va metodikasi" T. : "Barkamol avlod fayz" 2018-yil Darslik.